

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри романських мов
та інтерлінгвістики
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
liudmylabndrk@gmail.com

ФРАНЦУЗЬКА МІФОКРИТИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

Постановка проблеми. Завдяки сучасним науковим розвідкам розуміння поняття «міф» як витвору колективної свідомості, який відображає фантастичне уявлення людини про світ, значно розширилося. Міф перестав сприйматися через релігійно-сакральні відчуття і став трактуватися як один з інтелектуальних кодів відображення взаємозв'язку людини, природи й культури, як один із засобів, що дає можливість розуміти теперішнє, прогнозувати майбутнє через глибоке усвідомлення минулого. Однак, не зважаючи на те, що з кінця XIX століття міфокритика постає об'єктом дослідження різних галузей знань: філософії, релігієзнавства, психології, літературознавства, культурології, дотепер ще не вироблено конкретної моделі прочитання художнього твору крізь призму міфологічного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «міф» та його деривації «міфологізм», «міфокритика», «міфологема» в наукових розвідках, особливо літературознавчих, став активно використовуватись із середини XX століття як синонімічний до термінів «тема», «сюжет», «фабула». Особливо це стосувалось тих художніх творів, які потребували сучасного потрактування міфологічного сюжету не як фантастичного чи ірреального, а як роз'яснювального щодо людського буття загалом.

Так, у Франції 1948 року виходить книга Анрі Донтанвіля (Henri Dontenville) «Французька міфологія» (“La mythodologie française”). Пізніше, 1950 року, Анрі Донтанвіль став засновником Товариства французької міфології (Société de mythodologie française), яке діє дотепер і на сторінках бюлетеня якого друкуються різноаспектні наукові розвідки стосовно міфокритичного художнього аналізу, як наприклад, Жоржа Гюйоне (Georges Guyonnet) та Себастьяна Лапак (Sébastien Lapaque). 2009 року Ів Шеврель (Yves Chevrel) потрактував міф і літературні форми в книзі «Порівняльна література» – “La littérature comparée”.

Пізніше, 1960 року, Жільбер Дюран представив монографію «Антропологічні структури уявного» (“Les structures anthropologiques de l’imaginaire”), увівши поняття «уявного» як основи ментального життя, складника фантастичного простору, якого людина не може уникнути в реальному житті.

Отже, із середини XX століття відновлюється інтерес до міфологічної критики та міфопоетичного трактування, продовжуючи твердження Ж. Дюрана, що раціональне, яким би воно не було, розробляється на теренах уявного, проявляючись у різних формах у художній творчості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий інтерес у літературознавстві до міфокритичного аналізу художнього твору, в основному це стосується малоформатних творів (поезії, драми), тоді як великоформатні прозові твори почасти лишаются поза увагою. Важливою проблемою міфокритики залишається дослідження антологічних та семантичних маркерів міфологічних структур у поєднанні з синхронічно-діахронічними вимірами.

Мета нашої статті – представити системне дослідження французьких провідних шкіл стосовно міфокритичного трактування художнього твору. Для цього були поставлені **завдання**:

описати основні напрями французької міфокритики;
розкрити концептуальні положення відомих представників кожного напрямку стосовно ключових понять «міф», «міфологія», «міфокритика», «міфологічний аналіз художнього твору».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щодо французької міфокритики, то потрібно зазначити, що її представники намагалися дослідити взаємозв'язок «міф і література» або ж «література і міф», точніше «міф у літературному просторі» чи «література у міфологічному просторі». Прихильники одного напрямку (як, наприклад, К. Леві-Строс) вважали, що література походить з міфу, в який більше не вірять і який вона трансформувала в літературний жанр. Однак пізніше, розвиваючи концепцію К. Леві-Строса, що міф існує сам по собі як «річ у собі», виокремився другий напрям «міф у літературному просторі» (Р. Труссон, П. Брюнель). Ф. Сельє вводить термін «літературний міф» (“mythe littéraire”). Отже, постає основна проблема – дослідити літературні міфи, модерністські літературні міфи або той простір, який література трансформувала в міф.

Однак у такому аспекті можна говорити не про два, а про три основні напрями французької міфокритики:

- французьку соціологічну школу (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс);
- французьку школу фільмології (засновник – Жільбер Коен-Сей);
- Центр досліджень Уявного (Centre de Recherches sur l’Imaginaire), заснований у 1966 році Жільбером Дюраном.

Французька соціологічна школа розглядає міф та міфологію крізь призму колективної свідомості. Так, засновник соціологічної школи і структурно-функціонального аналізу Давід Еміль Дюркгейм (David Emile Durkheim,

1858–1917) вважає, що колективна свідомість відображається в міфах як одній із форм прояву психічних комплексів індивіда. Колективна свідомість залежить від соціального стану суспільства. Суспільство саме себе відтворює та обожнює через релігію та міфологію, де релігія і міфологія пов'язані зі сферою сакрального, тоді як суспільство і його члени – зі сферою профанного. Найелементарнішою формою релігії та міфології є тотемізм, який через уявне являється у вигляді метафоричних чи символічних перетворень тварин чи рослин, а через них моделює соціальну і родову організацію. Опозиція сакрального/профанного відображається в колективній свідомості у вигляді логічних опозицій подібності/відмінності.

Люсьєн Леві-Брюль (Lucien Lévy-Bruhl, 1857–1939) у книзі “Le surnaturel et le naturel dans la mentalité primitive” («Сверхъестественное в первобытном мышлении») розмірковує про сутність мислення первісних людей, причому уточнює, що терміном «первісні люди» він швидше називає «природних людей», а не древніх, про яких ми, по суті, майже нічого не знаємо. Л. Леві-Брюль пише, що первісне мислення відрізняється від нашого. Воно зовсім по-іншому зорієнтоване. Там, де ми шукаємо вторинні причини, намагаємося знайти стійкі попередні моменти, первісне мислення звертає увагу виключно на містичні причини, дію яких воно відчуває повсюди. Воно без всяких ускладнень допускає, що одна і та ж істота може одночасно бути в двох чи декількох місцях. Воно підпорядковується законам партиципації (співпричетності), в цих випадках воно виявляє повну байдужість до протиріч, яких не терпить наш розум. Ось чому це мислення порівняно з нашим називають пра-логічним. Проте у людства немає двох форм мислення, однієї – пра-логічної, другої – логічної, відокремлених глухою стіною, натомість є різні мисленнєві структури, які існують в одному і тому ж суспільстві, і часто, а можливо й завжди, в одній і тій же свідомості [3, с. 7–8].

Отже, у вченні Л. Леві-Брюля можна виокремити такі важливі моменти, які значною мірою вплинули на подальше розуміння міфу та міфологічного. На основі дослідження первісного мислення він запропонував теорію пралогізму, згідно з якою первісне мислення не є ні алогічним, ні примітивним, а таким, що відрізняється від нашого, сучасного за такими ознаками:

- містичне сприйняття реальності, тобто віра в реальність навіть того, що не є відчутним або є уявним;
- первісне мислення було ще недиференційованим: не розрізнялись частина від цілого, зображення від реального предмета (пізніше розвинулось у теорії форми–змісту, означника–означеного, семіотичній теорії). Первісні люди не відділяли тіло від душі, свою тінь і сновидіння також вважали частиною свого цілісного «я», засобом зв'язку з потойбічним, сакральним світом (звідси важливість досліджень сновидінь); а також не диференціювались причинно-наслідкові зв'язки;
- первісне мислення підпорядковується закону партиципації (співпричетності), тобто взаємозв'язку між предметами та асоціаціями, істотами та речами (тотемізм), людьми і тваринами чи рослинами, байдужістю до протиставлень і протиріч. Саме тому протиставлення, закон протилежностей стає одним з основних способів дослідження колективної свідомості;
- первісне мислення розкриває сутність і особливості розвитку колективної свідомості;
- колективна свідомість формується на основі первісного мислення, передається від покоління до покоління у вигляді стереотипних уявлень, не залежить від власного досвіду чи індивідуального осмислення.

Клод Леві-Строс (Claude Lévi-Strauss, 1908–2009), продовжуючи вчення Люсьєна Леві-Брюля, у книзі «Первісне мислення» виклав основні положення своєї теорії структурного аналізу на основі досліджень міфів племен американських індіанців, згідно з якою:

- мислення первісних людей має здатність до несвідомого логічного аналізу (а не емоційне, як у Л. Леві-Брюля), бриколажне (від фр. *bricoler* – рикошетити), мимовільне [4, с. 126];
- для первісного мислення характерним є бінарне сприйняття і бінарний поділ світу, а отже і сприйняття протилежностей, які й формують структуру міфологічного мислення;
- метод структурного аналізу полягає в тому, що всі міфи походять від основної, прямої версії, яка структурується за певними категоріями, рівнями і кодами, основними елементами якої є мета, засіб, результат; різниця в структурі міфу зумовлена етнологічними і географічними особливостями;
- соціальні факти є семіотичними, знаковими, моделюючими системами, які виступають одночасно і як речі, і як уявлення про них, тобто як означник і означене; у процесі розвитку соціальні факти виконують комунікативну роль, причому семантика означеного може зникати, а означника, навпаки, зберігатися, що і відбувається в міфі [4, с. 126–127].

Французька школа фільмології (Жільбер Коен-Сєа, Ролан Барт, Крістіан Метц, Люсьєн Сєв) утворилась у післявоєнні часи і внесла значний вклад у теорію рецепції, у форматі якої здійснювались міфокритичні пошуки. Вони вказали на механізми масової культури, такі як ідентифікація і проєкція, і які функціонують як суб'єкт-об'єктні ототожнення, утворюють міфологічні за своєю природою відношення і здійснюють перетворення індивідуального на соціальне [2, с. 23]. Зокрема, представники школи сформулювали принцип двостороннього розуміння інформації від адресанта до адресата і навпаки, а також необхідність виокремлення системи знаків і образів як лінгвістичних елементів, які передають глибинну інформацію і мають значний вплив на формування певної ідеології суспільства.

Так, наприклад, Ролан Барт (Roland Barthes, 1915–1980) вважав суспільство полем для міфологічних значень. Учений намагався дати відповідь на запитання: що є міф у наш час. Для Р. Барта міф – це комунікативна система, висловлювання, а тому міф не може бути річчю, конвентом чи ідеєю, міф – це форма. Міф – це також трьохелементна семіологічна система, яка досліджує оформлені ідеї і складається із означника, знака і означеного, і саме міф їх

об’єднує. Всі три елементи системи наділяються статусом мовних засобів. Міф нічого не приховує, не афішує, його функція полягає в деформації, а не в приховуванні, тому немає необхідності удаватися до підсвідомого, щоб трактувати міф. Важливим елементом значення і необхідною умовою двоїстості міфу є його мотивованість, вона є неминучою, проте носить фрагментарний характер. Двоїстість міфу полягає в тому, що його ясність носить ейфоричний характер. Прочитання і розшифрування міфу залежить від того, на що ми звертаємо увагу: на смисл чи форму або ж на те й інше одразу, таким чином ми будемо мати три варіанти прочитання міфу. У дійсності все, що завгодно, може підлягати міфологізації, вторинна міфологічна система може будуватися на основі якого завгодно смислу [1, с. 72].

Пізніше поняття «образ» (фр. *image*) та «образне/уявне» (фр. *imaginaire*) покладено в основу міфокритичних досліджень Жільбера Дюрана (Gilbert Durand, 1921–2012) та його однодумців, “*les poéticiens du sujet*”, які розглядали міф у синхронічно-діахронічних взаємозв’язках, де синхронія міфу – це можливість хронологічно (а не історично) проникати у твори різних епох, а діахронія міфу – у наративі художнього твору як структурного елемента його аналізу.

Так, за Ж. Дюраном, образ (*image*) ніколи не буває довільним (*arbitraire*), він відчутно утримує свій смисл і має відповідне значення та символічно визначений вимір, що зумовлює об’єктивний семантизм уявного, що, своєю чергою, залежить від глибинних мотивацій. Звідси Ж. Дюран виділяє два режими образу: денний і нічний (*les régimes diurne et nocturne*), які являють два протилежні способи боротьби проти страху часу та смерті та зумовлюють поведінку людини в суспільстві. Окрім того, уявне сприймає насамперед не предмети, а дії, які реалізуються через предмети, тому наголошує на важливості дієслів у літературному аналізі і виділяє три основні схеми – інфінітиви, які, зустрічаючись у природній і соціальній реальностях, визначають архетипи уявного: *distinguer* – розрізняти, *confondre* – змішувати, співставляти, *relier* – об’єднувати [6, с. 32].

Доповнюючи вчення Ж. Дюрана про міфокритичний аналіз тексту навколо уявного як «ментального образу», який трансформує фантастичне в реальне і проявляється в художньому творі, Жан Бюрго (Jean Burgos) називає уявне перехрестям обміну індивідуальних імпульсів та зовнішніх установок. Автор вказує, що поетика тексту залежить від трьох чинників: мовлення, реальності й прочитання, яке постійно їх оновлює, тоді як образ, який зароджується від такої текстуальної здатності оновлювати реальність і набуваючи при цьому нових значень, є так званим вертикальним контрапунктом, що збагачується під час горизонтального прочитання.

Услід за Ж. Дюраном Ж. Бюрго розглядає уявне через лінгвістичну та тематичну організації тексту, через його полівалентність і виокремлює три основні схеми, виражені іменниками: *la révolte* – бунт; *le refus* – відмова; *la ruse* – хитрість.

На думку вченого, саме вони відповідають трьом типам стосунків у світі, трьом можливим рішенням проти страху завершеності життя, смерті, «...поєднання схем породжує нові форми і дає відповіді у самому тексті проти страху часу» [5, с. 52].

Отже, уявне (уявне – це трикомпонентна структура, яка включає уявне як таке, уяву і механізми процесу уяви) постає ключовим поняттям у літературному (і навіть у міждисциплінарному) аналізі тексту.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у такому напрямі. Отже, представники французької міфокритики ставили перед собою завдання пояснити, що література загалом і поетика як «внутрішня теорія літератури» (термін Т. Тодорова) зокрема – це не сталі знання, а навпаки, потребують нових теоретичних інтерпретацій, а також нових універсальних моделей потрактування. Такою узагальненою моделлю є художній текст, який потрібно розглядати як семіотичну структуру за антропологічними та семантичними законами. Художній твір – це ментальна трансформація реальності, в основі якої лежить міф та уявний образ. Французькі міфокритики дистанціювали релігійний міф від літературного міфу і запропонували універсальні структурні моделі інтерпретації, як наприклад, Ж. Дюран у протиставленні денного/нічного режиму, а Ж. Бюрго – іменникові та інфінітивні тематичні конструкції.

Поняття «міф» і «міфологічне» перестають бути поняттями національними, вони мають вихід у міжкультурний контекст, тому використання французьких концепцій для аналізу художніх творів вочевидь має прикладне значення.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Пер. с фр. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
2. Карягин А.А. Неомифология и современное буржуазное искусствознание. *Искусствознание Запада об искусстве XX века*. Москва : Наука, 1988. 172 с.
3. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. Москва : Педагогика-Пресс, 1994. 608 с.
4. Леві-Строс К. Первісне мислення. Київ : Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
5. Burgos J. *Imaginaire et création. Le poète et le peintre au jeu des possibles*. Saint-Julien-Molin-Molette : Jean-Pierre Hugué, 1998. 400 p.
6. Durand G. *Les structures anthropologiques de l’imaginaire*. Paris : PUF, 1963. 518 p.

References:

1. Bart R. (1989). *Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika* [Chosen works: Semiotics. Poetics] / Per. s fr. Moscow : Prohress, 616 [in Russian].
2. Kariyahin A.A. (1988). *Neomifologhiia i sovremennoe burzhuzaznoe iskusstvoznanie*. [Neomythology and modern bourgeois Art Studies]. *Iskusstvoznanie Zapada ob iskusstve XX veka*. Moscow : Nauka, 172 [in Russian].

3. Levy-Briul L. (1994). *Sverkhestestvennoe v pervobytnom myshlenii* [Supernatural in primitive thinking]. Moscow : Pedahohyka-Press, 608 [in Russian].
4. Levi-Stros K. (2000). *Pervisne myslennia* [Primitive thinking]. Kyiv : Ukrainyskiy tsentr dukhovnoi kultury, 324 [in Ukrainian].
5. Burgos J. (1998). *Imaginaire et création. Le poète et le peintre au jeu des possibles*. Saint-Julien-Molin-Molette : JeanaPi-erre Huguet, 400.
6. Durand G. (1963). *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*. Paris : PUF, 518.

Анотація

Л. БОНДАРУК. ФРАНЦУЗЬКА МІФОКРИТИКА В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ АСПЕКТІ

У статті описуються основні напрями французької міфокритики, зокрема французької соціологічної школи (Е. Дюркгейм, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс), французької школи фільмології (Жільбер Коен-Сеа) та Центру досліджень Уявного (Жільбер Дюран). Виокремлено та структуровано концептуальні положення відомих представників кожного напрямку стосовно ключових проблем функціонування міфу в художньому творі. Аналізуються домінуючі чинники прочитання та декодування авторської міфологічної інтенції. Указується, що французькі міфокритики дистанціювали релігійний міф від літературного міфу і запропонували універсальні структурні моделі інтерпретації міфологічного в художньому творі.

Ключові слова: міф, міфологія, міфологізація, уявне, рецепція, міфокритичний аналіз.

Summary

L. BONDARUK. FRENCH MIFOCRITIC IN THE LITERATURE AWARENESS

The article describes the main directions of French myth criticism. The conceptual positions of well-known representatives of each direction in relation to the key concepts of “myth”, “mythology”, “mythical criticism”, “mythological analysis of a work of art” are revealed.

It is noted that a new surge in mythological reading of an artistic product in French science is observed in the second half of the twentieth century, when the problem arose to determine what was the primary: literature for a myth or myth for literature.

In this aspect, there occurred three schools: the French sociological school, the French Filmology School, the Research Center for the Imaginary (Centre de Recherches sur l'Imaginaire).

The French sociological school considers myth and mythology through the prism of collective consciousness. Collective consciousness is based on the social state of the society. The society reproduces and loves itself through religion and mythology, where religion and mythology are connected with the sphere of sacred, while society and its members are connected with the sphere of profane.

The French school of filmology was formed in the postwar period and made a significant contribution to the theory of reception, in the format of which the mythocrylic searches were carried out.

They pointed to the mechanisms of mass culture, such as identification and projection, and which function as subject-object identification, form the mythological attitudes and make the transformation of the individual into a social one.

Later, the concepts of “image” (fr *image*) and “figurative/imaginary” (fr. *imaginaire*) were taken as the basis for the myth-critical research of Zhilber Duran and his associates, “les poéticiens du sujet”, who considered the myth in synchronic and diachronic relationships.

Thus, the French schools offered a new approach to the analysis of the mythological in the work of art through the prism of “imaginary” in synchronic and diachronic aspects, which formed the basis for many Ukrainian studies.

Key words: myth, mythology, mythologization, imaginary, reception, mythocryological analysis.